

A jelenkor etnográfiaja – múzeumi megközelítés

A kutatás 2010. június 1-jén kezdődött. Az egy éves kutatási periódus 2011. május 30-án lezárult, de az OTKA elnökének engedélyével az elszámolási határidőt 2011. november 30-ig meghosszabbítottam. Ezt a lehetőséget azért kérvényeztem, mert ősszel részt kívántam venni két olyan németországi rendezvényen, ami munkám jelentős előmozdításával kecsegtetett. Az ehhez szükséges költségeket a kutatás futamideje alatt megtakarított összeg biztosította. Kutatásom befogadó intézménye a Collegium Budapest for Advanced Studies volt, amely inspiráló szellemi légkörével jelentősen hozzásegített ahhoz, hogy elképzeléseimet úgy alakítsam, illetve úgy fogalmazzam meg, hogy az a szűkebb szakmai közegen túl is érvényes tudományos problémát jelentsen. A Collegium életében Senior Fellow-ként közvetlenül a 2010/2011-es akadémiai évben vettem részt. Munkámat 2010 novemberében nyilvános előadáson (fellow seminar) bemutattam a Collegium kutatói közösségének, amelyet élénk szakmai vita követett. Az aktív kutatási időszak lejártával, 2011. júniusától visszatértem munkahelyemre, a Néprajzi Múzeumba; a két őszi németországi rendezvényen már munkám mellett vettem részt.

Kutatásom végső célja egy monográfia megírása, ami egyfelől összegzi eddigi múzeumi, múzeumelméleti munkámat, másfelől áttekinti és kritikailag kidolgozza a jelenkor muzealizációja kapcsán megkerülhetetlen múzeumelméleti kérdéseket, de összhangban áll a múzeumok olyan alapvető feladataival is mint a gyűjteményfejlesztés és a gyűjtemények feldolgozása, értelmezése. Olyan szintézisre törekszem, amely összegez, ugyanakkor programot is alkot, miközben a múzeumi tevékenységet s gyakorlati problémákat megpróbálja összhangba hozni az akadémiai kutatások aktuális irányjaival. Kutatásom eredményét, az összegző munka lektorált kéziratát az OTKA Sabbatical egyéni kutatói pályázat feltételei szerint (Útmutató 3.18 pont) „a támogatási időszak lezárulta után egy éven belül” – várhatóan 2012. szeptember 31-ig – nyújtom be az OTKA-hoz. A munka tartalmára, fejezeteire, megjelenő részleteire alább visszatérek. Mivel kutatásom célja az összegzés volt, nem törekedtem részek közzlésére, így csak néhány kisebb részlet vonatkozásában készítettem (illetve készítek) önálló részletpublikációt.

Munkám összefoglaló jellege három szinten érvényesül.

1. A magyar, magyarországi múzeumok jelenkorkutatási törekvéseinek áttekintése, értékelése. A fő hangsúly a néprajzi, a (jelenkor)történeti múzeumok tevékenységére kerül, időben a rendszerváltozás utáni korszakra. Itt saját megelőző írásaim összefoglalására törekszem, továbbá kritikailag áttekintem az általam kezdeményezett hazai jelenkorkutatási hálózat (a MaDok-program) keretében folyt munkát, valamint az ezen kívül jelentkezett, de a jelen múzeumi megörökítése, interpretációja szempontjából figyelmet érdemlő egyéb kezdeményezéseket.
2. Nemzetközi körkép felvázolása, különös tekintettel az európai társadalmi irányultságú múzeumoknak a kortárs társadalmat és kultúrát nyomon követő törekvéseire. Kutatásom kiterjedt a különböző néprajzi múzeumok mellett – ide értve a nem európai anyaggal foglalkozó intézmények számos módszertani vagy tematikus megoldását – a városi-várostörténeti, valamint a jelenkori anyagi kultúrát gyűjtő és vizsgáló múzeumokra. A körkép valamelyest még tágabb körű, hiszen a jelenkor múzeumi eszközökkel való megközelítése szempontjából a kortárs művészeti múzeumoktól sem lehet eltekinteni. Bár a „jelenkor etnográfiaja” szempontjából ez utóbbi terület megkerülhetetlen, a vizsgálatba vont példák inkább csak jelzik ezt a kapcsolódási irányt jelöl, nem szolgálhatnak teljes körű áttekintéssel.
3. A munka közelíteni kívánja az „új anyagi kultúra kutatás” és az „új muzeológia” törekvéseit, ami többszörösen is diszciplináris és interdiszciplináris szintézist jelent. A

projekt a néprajzi anyagi kultúra kutatást a lehető legszélesebb módon értelmezi, ami hasonlóan a kortárs tárgykutatás és tárgyelmélet más irányaihoz, interdiszciplináris jellegű, s jelentős átfedéseket mutat más szakterületek (pl. régészet, design, tárgypsychológia, cultural studies stb.) kutatási irányaival. Az új szemléletű anyagi kultúra kutatásában a múzeumi megközelítés részben a megőrzés-archiválás, részben az értelmezés-reprezentáció szempontjából vehető fel. Kutatásomban az előzőre helyeztem a hangsúlyt, a gyűjtemény központi szerepére. Így elsősorban azt vizsgáltam, hogy a kortárs mindennapi élet komplexitásának múzeumi megörökítése és értelmezése hogyan kapcsolható a (hagyományos) gyűjteményekhez, illetve mennyiben indokolt új (etnográfiai értékű) gyűjtemények kialakítása.

Az OTKA-program anyagi forrásai lehetővé tették, hogy jelentősen bővítsem a kutatáshoz szükséges nemzetközi tájékozottságomat. Rendkívül értékes tanulmányutakat tettem, melyek megerősítették és újjal bővítették múzeumi kapcsolataimat, illetve biztosították a helyszíni tapasztalatcserét. Személyes konzultációk keretében volt alkalmam megismerni a skandináv országok jelenkorkutatási törekvéseit. Így első kézből tájékozódhattam az első számú hálózat, a svéd SAMDOK modell központjában, a stockholmi Északi Múzeumban, amihez értékes kiegészítő szempontokat kaptam Göteborgban, valamint a norvég hálózatról Oslóban. Alapos tájékoztatást kaptam a finn múzeumok újonnan szerveződött jelenkorkutatási hálózatáról, a TAKO-ról Helsinkiben, továbbá az egyik munkacsoport tamperei vezetőjétől, akivel egy finnországi konferencián tudtam konzultálni. A konferencia egy másik résztvevője értékes segítséget nyújtott a dán múzeumok kortárs munkájához. A német gyakorlatról Münchenben, Hamburgban, Brémában és Berlinben volt alkalmam tájékozódni. Mind a négy helyszínen tanulságos volt látni, hogy a néprajzi múzeumok milyen intenzitással fordulnak a bevándorlók és más helyi közösségek felé, ugyanakkor a kortárs tárgykultúra szinte kizárólag mint design érdekli a tágabb múzeumi rendszert. Ebből a szempontból is kivétel a brémai néprajzi múzeum, amely a globalizációt is igyekszik értelmezni, miként a már említett göteborgi Világkultúra Múzeuma. Szimptomatikus továbbá, hogy Berlinben az egykori német néprajzi múzeum – amely az Európai Kultúrák Múzeuma néven alakult újjá a német egyesítés után – a kulturális folyamatokat európai léptékben kezeli, legyenek azok történetiek, vagy jelenkoriak. Gazdag tapasztalatokra tettem szert a számomra első kézből eddig nem ismert angliai múzeumi törekvésekről Londonban. Itt megismerhettem többek között a British Museum mai gyűjtési irányait (és a gyűjteményezés ellentmondásait), valamint a Museum of London széles körű jelenkori tevékenységét. Minthogy Nagy Britanniában a szorosabb értelemben vett (hazai) néprajzi múzeum „műfaja” alig ismert, itt a folyamatosan változó társadalom múzeumi dokumentációja és kutatása a társadalomtörténeti orientációjú városi múzeumok aktivitásához tartozik. Szervezetileg a Social History Curators Group (SHCG) fogja össze az ezen a téren aktív muzeológusok tevékenységét. A londoni városi múzeum ennek az irányzatnak a megismeréséhez jó kiindulópontot jelentett. Párizsban ezzel szemben a jelen a nagy múzeumokban csak marginálisan jelentkezik. Az egyetemes néprajzi múzeum (Musée du quai Branly) és a Bevándorlástörténeti Központ (Cité nationale de l’histoire de l’immigrations), vagy a Pompidou Központ egész tevékenységével számít komplex kortárs kulturális intézménynek. Figyelmet érdemel, hogy a kortárs városi, fogyasztói tárgykultúra leginkább a műszaki és az iparművészeti múzeumban jelenik meg. Bár terveztem, anyagi okokból nem jutottam el Marseille-be, ahol közel egy évtizede épül a francia néprajzi múzeum átszervezéséből születő új intézmény, az Európai és Mediterrán Civilizációk Múzeuma (Mucem). A személyes látogatás elmaradását némileg pótolja, hogy egy budapesti magyar-francia konferencia jóvoltából, valamint más személyes kapcsolatoknak, illetve a kiterjedt publikációknak köszönhetően nagy vonalakban ismerem az új múzeum jelenkori programjait. Az osztrák gyakorlatot nem Bécsben (amit a folyamatos kontaktus miatt már jól ismertem), hanem Grazban tanulmányoztam, amely ebben

az évben ünnepli a múzeumi szervezet 200 éves évfordulóját. A magát Universalmuseum Joanneumnak nevező szervezet minden múzeumi szakágat magába foglal, így tanulságosa volt egymás mellett látni a néprajzi, a mezőgazdasági, továbbá a kortárs művészeti múzeumok kiállításait, s további kísérletként a Joanneumhoz nem tartozó városi múzeum kortárs irányultságát. Végül, Ljubljanát kell megemlítenem, ahol a magyar helyzethez hasonlóan a hagyományos népi-paraszti kultúra múzeumát fokozatosan úgy alakítják át, hogy az nyitottá vált a kortárs társadalmi jelenségek s problémák (pl. hajléktalanok) kutatásának befogadására is. A múzeum új, antropológiai szemléletű állandó kiállítása meggyőzően igazolja az etnográfiai szemléletmód mai hasznosságát.

Kutatásom során a meglátogatott tizenkét városban több tucat múzeumot kerestem föl, közel száz kiállítást láttam. A nemzetközi tájékozódást tovább gazdagította, hogy több olyan szemináriumon, konferencián is részt vettem, ahol lehetőség nyílt a helyi múzeumok és kutatások megismerésén túl más intézmények munkájáról is ismereteket szerezni. A naprakész tájékozódást messzemenően elősegítette az európai etnológiai múzeumok igazgatóinak két éves találkozója Münchenben (2010) és Hamburgban-Brémában (2011). Részt vettem 2011. április 6. és 11. között Oslóban egy nemzetközi múzeumi kutatási projekt záró konferenciáján, amely a múzeumok szerepét vizsgálta az európai kulturális identitás kialakításában s bemutatásában (*Exhibiting Europe. The Development of European Narratives in Museums, Collections, and Exhibitions*). A rendezvény magas színvonalú összefoglalást adott a kortárs múzeumi gyűjtés és kiállítási gyakorlat egy lehetséges irányáról, amely az életrajzi módszerek alkalmazásától a migrációs tematikájú múzeumok felfogásán át a kortárs mindennapi tárgyak mint európai artefaktumok muzealizációjának kritikai elemzéséig terjedt. Szakértőként, tanácsadóként részt vettem 2011 májusában egy finn kutatási projekt indító szemináriumán, amely a „boldog ötvenes évek” mai értelmezésén keresztül a kortárs kulturális emlékezetben a közelmúlt mindennapi életviszonyainak emlékképeit s szerepét vizsgálja (*Happy Days? The Everyday Life and Nostalgia of the Extended 1950s*). (Részvételem költségeit a finn projekt fedezte, az OTKA-kutatás viszont lehetővé tette, hogy ezt megelőzően néhány napot Göteborgban és Helsinkiben töltsék.) 2011. október 31 és november 3 között részt vettem a nemzetközi múzeumi szervezet (az ICOM) három szakbizottságának közös konferenciáján Berlinben. A közös téma a múzeumok és a társadalmi csoportok közötti együttműködés kérdéseit ölelte föl (*Participative Strategies*). Az egyik szervező az ICOM új szakbizottsága, a COMCOL (International Committee for Collecting) volt, amely a közös ülést követően tartotta első éves konferenciáját. Ennek témája igazodott a közös rendezvényhez, miután a mai múzeumi gyűjtés és a társadalmi részvétel kapcsolatát állította előtérbe. Az élénk eszmecsere széles nemzetközi spektrumban vonultatta föl a múzeumok és kortárs társadalom közötti együttműködés irányait, lehetőségeit a kortárs jellegű múzeumi anyag gyarapításában, s a jelenkorra vonatkozó örökségképzési eljárások szempontjából. A COMCOL ülésen *Sharing objects, co-curating knowledge and reframing the museum space* címmel foglaltam össze néhány magyarországi kísérletet. A külföldi konferenciák mellett egy hazai nemzetközi szemináriumon is részt vettem. Kulturális örökség és az állandó és változó múzeumi szerepek címmel előadást tartottam Budapesten 2010. szeptember 23-án a szellemi kulturális örökség témájában rendezett magyar-francia konferencián (*Szellemi kulturális örökség meghatározása, kezelése és gyakorlása*).

A tervezett külföldi utak közül néhány elmaradt, de ez nem akadályozta munkámat, mert helyettük néhány új helyszín és esemény (pl. az oslói és a berlini konferencia) messzemenően pótolta ezek kiesését. Így nem jutottam el az ICOM 2010-es őszi sanghaji kongresszusára, mert kutatásom megkezdése (az egy éves sabbatical távollét) minisztériumi engedélyeztetése olymértékben elhúzódott, hogy nem tudtam időben jelentkezni. Miután eldőlt, hogy kutatásom

mat június elején el tudom kezdeni (ez sokáig kérdéses volt), már csak a legdrágább részvételi díj és rendkívül magas költségek mellett nyílt volna erre lehetőség. Ez felemésztette volna szinte a teljes utazási keretemet, így nem volt értelme vállalni az utazást. A részvételemet egyébként főleg azért terveztem, mert ott akartam lenni a COMCOL alakuló ülésén. A bizottság az első éves konferenciája Berlinben teljes mértékig kárpótolt ezért. Szintén nem jutottam el Manchesterbe, ahol egyetemi konzultációkat és könyvtári kutatást terveztem. Ez az utazás időpont-egyeztetési nehézségek miatt hiúsult meg, viszont londoni tartózkodásom alatt ez utóbbira is lehetőségem nyílt a University of London könyvtárában. Bár hosszabb időt és két utat terveztem Angliába, a két hetes londoni tartózkodásom elegendőnek bizonyult a legfontosabb muzeológiai irányok megismerésére. Terveztem még a már említett marseille-i múzeum, valamint a detmoldi szabadtéri néprajzi múzeum (Németország) és néhány holland múzeum meglátogatását, de ezekre már nem jutott idő és forrás. Az előbbi kettőt publikációkból, az utóbbiakat korábbi utazások, illetve személyes kapcsolatok révén azonban viszonylag jól ismerem, így ezen utak elmaradása nem okoz nehézséget kutatási témám európai vonatkozásainak összefoglalásában.

A helyszíni kutatás és tapasztalatcsere mellett kiterjedt szakirodalmi feldolgozó munkát végeztem, amiben nagy segítséget jelentett a Collegium Budapest könyvtárának közreműködése. Jelentős összeget fordítottam a friss szakirodalom beszerzésére, ami szintén elősegítette a legújabb kutatási irányok nyomon követését, feldolgozását. Mindemellett jó forrásanyagot jelentettek az európai múzeumok elektronikusan elérhető információs anyagai, adatbázisai, illetve kortárs alkotóművészek és művészeti projektek honlapjai, továbbá tudományos és művészeti közösségi oldalak dokumentumai.

Munkám tartalmi és szerkezeti vázát, a fejezetek terjedelmi arányait a mellékelt, tervezett tartalomjegyzék szemlélteti. Mint ebből látható, a monográfia hármas szerkezetű. A bevezető fejezet után először a magyarországi múzeumi jelenkor kutatás eddigi fejleményeit foglalom össze (2. és 3. fejezet), majd azt az új nemzetközi múzeumi kontextust elemzem, ami az ezredforduló óta jellemzi, meghatározza a társadalmi múzeumok tevékenységét (4. fejezet). Ebben a részben a múzeumi gyűjtemények kortárs anyaggal való gyarapításának problémáját vizsgálom. Itt a múzeumokon belül végbemenő új változásokat és a megváltozott társadalmi igényeket együttesen tárgyalom, ugyanakkor kitérek az új jelenkori múzeumi érdeklődés olyan tudományos kapcsolódásaira is, mint az örökség fogalmának elterjedése, vagy az új tárgyelméletek illetve új szempontú tárgykutatások megerősödése. A jelenkor múzeumi etnográfiajának lehetőségét és tematikáját három részben próbálom meg kifejteni. Előbb a jelenkori megközelítés szemléleti irányait, perspektíváit vázolom fel (5. fejezet), majd két fejezetre bontva a kortárs életvilág olyan dimenzióit taglalom, amelyek múzeumi eszközökkel dokumentálhatók s gyűjteményi anyag segítségével leírhatók, azok alapján értelmezhetők (6. 7. fejezet). Ebben a két részben már megvalósult külföldi és részben hazai példákat mutatok be, de egyúttal olyan irányokat igyekszem meghatározni, amelyek a múzeumi gyűjteményképzésben a szükséges továbblépés lehetőségeit is jelzik. A munka záró (8.) fejezetében azt a paradigmaváltást kívánom összefoglalni, amely a hagyományos néprajzi múzeumi gyakorlatot alkalmassá teszi/teheti a kortárs társadalmi-kulturális praxis, a mindennapi élet rögzítésére, s ezáltal a jelenkor efemer valóságának kulturális tényként – ha tetszik örökségként – való kezelésére.

Budapest, 2011. december 30.

Fejős Zoltán

Melléklet

A JELENKOR ETNOGRÁFIÁJA – MÚZEUMI MEGKÖZELÍTÉS

Tartalom

1. Bevezetés [20 ezer karakter]
  - A munka célja, tér és időkerete
  - Általános módszertan
  - Néprajz és rokon diszciplínák, múzeumi szakágak
  - Az etnográfia kettős jelentése
  - A késő modernitás elméletei [és a múzeum „hozadéka”: materialitás, látványvizualitás, esztétikum, kollektív emlékezet és identitás, mindennapiság]

2. A néprajzi jelenkorkutatás Magyarországon az 1970-es évektől a századfordulóig [60 ezer karakter]

3. A múzeumi jelenkorkutatás intézményesülése [40 ezer karakter]
  - A MaDok-hálózat (szervezet, célok, tevékenységi irányok)
  - Témák, csomópontok (kiállítások, gyűjteményfejlesztés, módszertani-elméleti problémák)
  - Diszciplináris (szakági) kontextus – nyitás és bezárkózás, kooperáció

4. Új nemzetközi (múzeumi) kontextus [100 ezer karakter]
  - Gyűjtés vs gyűjteményfejlesztés; fenntartható gyűjtemény, hozzáférés, részvétel
  - A jelenkori gyűjtés újabb irányai Európában: 1. országos és nemzetközi hálózatok (SAMDOK, Samtidsnett, TAKO, SHCG; Norsam, ICOM-COMCOL), 2. nemzetközi (uniós) pályázati projektek
  - Digitalizáció és az archívumok versenye (kereskedelem, gyűjtők, fórumok-platformok), társadalmi gyűjtés, museum 2.0
  - Örökség és múzeum; „szellemi kulturális örökség” és materialitás („anyagi” vs „szellemi” passé?)
  - „Új anyagi kultúra kutatás” és múzeum (régészet, antropológia, cultural studies, design, ANT)
  - Etnográfiai múzeum és kortárs művészet – művészet mint etnográfia, etnográfia mint művészet, kutatás a kortárs művészetben

5. Perspektívák [60 ezer karakter]
  - Kutatás, kiállítás, gyűjteményezés – egyensúlyok, ellentétek; kiállítás és gyűjteményképzés, -fejlesztés; szerzeményezés vagy rögzítés; „régí” gyűjtemény vs mai használat; új gyűjtemény, új közösség
  - Együttműködési (participatív) eljárások és stratégiák
  - Szakági kötöttségek és határátlépések, hálózati múzeum, kollektív gyűjtemény
  - Művészeti és tudományos (humán és társadalomtudományi) paradigmák
  - Mentés, regisztráció, terepkutatás – forrástípusok, módszertanok
  - Prezentizmus, örökség, emlékezet, identitás, közkultúra (public culture)
  - Etikai kérdések (kutatás, nyilvános reprezentáció, forrásbirtoklás)

6. Dimenziók 1 (példák) [80 ezer karakter]

- Tárgy: egyedi artefactum, tárgycsoport
- Anyag
- Tér – absztrakció és mint hely, táj, vidék (ruralitás), város (urbanitás), régió, „Európa”
- Idő – mikro- és makroidő; a pillanat etnográfiaja
- Mozgás, mobilitás
- Történet: a tárgy története, a történet tárgya, a történet mint tárgy [az emlék és tapasztalat kifejezése]
- Globalizáció

7. Dimenziók 2 (példák) [100 ezer karakter]

- Fogyasztás és a mindennapi élet tárgyi keretei: öltözet, lakás, étkezés, szabadidő
- Innováció, technológiai fejlődés, a növekedés határai, ellenreakciók
- Szubjektivitás (tárgytörténet – mikro és makró)
- Kreativitás (kézművesség), kulturális hibriditás
- Gender
- Interkulturalitás [culture contact] (migráció, kisebbségek, romák; előítéletek, rasszizmus)
- Szakralitás
- Celebkult – média, zene, sport
- „Nehéz dolgok” – méret, lépték („óriástárgyak”, megarendezvények, tér és tájkép)
- „Nehéz dolgok” – társadalmi problémák, devianciák, válságok, konfliktusok, félelem, környezeti károsodás stb.
- Second life – virtualitás

8. Konklúzió: átmenetek és új etnográfiai paradigmák [40 ezer karakter]

- Népi kultúrától a közkultúráig
- Reprezentativitástól, szabályrendszerrel a kulturális praxisig
- Történettudománytól a (lány, interpretív-megértő) társadalomtudományig
- Dokumentációtól a terepmunka új mintáig
- Felhalmozástól a társadalmi részvételig

Irodalom